

Peter Versteeg en Martien Brinkman

Religie als interdisciplinair studieobject:

makkelijker gezegd dan gedaan

Religie als snel veranderend onderzoeksthema

Het zal niemand ontgaan zijn dat sinds enkele jaren religie in een brede maatschappelijke belangstelling staat. Op verschillende manieren wordt zowel de westerse als ook de niet-westerse wereld geconfronteerd met een nieuwe religieuze assertiviteit. Wellicht heeft dat alles te maken met het feit dat tal van samenlevingen als gevolg van migratie en mondialisering in cultureel en levensbeschouwelijk opzicht steeds veelkleuriger worden. Religieuze tradities komen hierdoor in nieuwe verhoudingen te staan tot elkaar en tot de (seculiere) staat. Soms geven die aanleiding tot spanningen, maar soms ook tot creatieve herbezinning op traditionele rolverdelingen. Vooral de rol van de overheden ten opzichte van religieuze uitingsvormen is thans wereldwijd een brandende kwestie, niet alleen in het Westen, maar ook in het Oosten (India, China en Indonesië). Voor velen blijkt religie een belangrijk ankerpunt voor identiteit te zijn of weer te worden en zelfs in uiterst gesecculariseerde landen blijken mensen zich thuis te kunnen voelen binnen nieuwe vormen van vaak niet-institutionele spiritualiteit. Om deze processen zinvol te kunnen overdenken is niet alleen inzicht nodig in de aard en werking van sociale processen en historische achtergronden, maar ook in theologische en wijsgerige kaders en vooral ook in de wisselwerking tussen al deze facetten. Louter descriptieve of louter normatieve benaderingen voldoen niet meer. Met andere woorden, de hedendaagse studie van religie is gebaat bij een interdisciplinaire benadering.

De oprichting van VISOR

Met deze missie werd op 8 februari 2008 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam het interdisciplinaire onderzoeksinstituut VISOR opgericht, voluit het **VU-Institute for the Study of Religion, Culture and Society** genoemd. Met een voor Nederlandse wetenschappelijke begrippen ongebruikelijke bravoure kreeg VISOR het predicaat mee van “grootste instituut” op het gebied van de studie van religie. Tot nu toe

Is deze claim aangevochten noch weerlegd. Met ongeveer 135 participerende onderzoekers en een totaal van ongeveer 45 formatieplaatsen aan onderzoekstijd is VISOR in omvang zeker groot te noemen. Belangrijker is echter dat het instituut in zijn benadering van het studieobject religie wereldwijd geen equivalenten kent. De meeste universiteiten verdelen het religieonderzoek strikt tussen een afdeling religiestudies en een theologische faculteit. VISOR is echter gericht op de studie van religie in de meest brede zin van het woord en herbergt daarom een grote variëteit aan wetenschappelijke methoden vanuit de sociale, historische en literaire wetenschappen, de theologie en de wijsbegeerte. Naar de investering van onderzoekstijd gemeten wordt de theologische inbreng keurig in evenwicht gehouden door de inbreng vanuit de andere, bovengenoemde wetenschappen.

Waarom een interfacultair onderzoeksinstituut?

Aan de totstandkoming van VISOR liggen verschillende ontwikkelingen ten grondslag. In meer formele zin past de oprichting van een grootschalig onderzoeksinstituut op het gebied van religie binnen een ontwikkeling die universiteitsbreed plaatsvindt. Die ontwikkeling is erop gericht om het onderzoek zoveel mogelijk onder te brengen binnen grotere verbanden met als doel 'focus' en 'massa' aan te brengen en zo de kwaliteit en de 'zichtbaarheid' van het onderzoek te verbeteren en effectiever externe financiering te verwerven. Ook aan andere universiteiten vindt die ontwikkeling plaats.

Inhoudelijk is VISOR een logisch vervolg op al bestaande vormen van samenwerking op het gebied van het religieonderzoek aan de VU. Zo richtten VU-antropologen en -theologen een aantal jaren geleden het *Hollenweger Center* op, een interfacultair centrum gericht op de studie van het internationale pentecostalisme. Binnen dit kader ontstond het internationale tijdschrift *PentecoStudies* en werden met succes externe onderzoeksgelden verworven en nieuwe onderzoeksgroepen geïnitieerd, ondermeer op het gebied van de migrantenkerken. Binnen Letteren werd het historische instituut *ReLiC* (*Religionis et Libertatis Causa*) opgericht, wat ondermeer leidde tot de uitgave van een uitvoerige *Nederlandse religiegeschiedenis* (2005) van de hand van de oprichters, de hoogleraren Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg. Inmiddels is *ReLiC* in VISOR opgegaan zoals nu ook het *Hollenweger Center* binnen VISOR functioneert. De studierichting Religie en Levensbeschouwing ten slotte, kwam voort uit de samenwerking tussen godsdienstwetenschappers en praktisch theologen met een belangstelling voor sociale wetenschappen.

De veranderende positie van religie in de samenleving en in het maatschappelijke debat sinds het begin van de 21^e eeuw maakte de wens explicieter om expertise vanuit verschillende faculteiten samen te voegen en vruchtbaar te maken. De gedachte was ook dat juist de Vrije Universiteit vanuit haar 'vrije' karakter ruimte zou moeten maken voor een onderzoekscentrum waarin vanuit verschillende invalshoeken religie bestudeerd zou worden.

Onderzoeksprogramma's binnen VISOR

Primair faciliteert VISOR het bestaande onderzoek van de betrokken onderzoekers. Een van de wijzen van facilitering bestaat uit het aanbrengen van een zekere focus in het onderzoek van onderzoekers van uiteenlopende disciplines. Daartoe zijn een viertal onderzoeksprogramma's ontwikkeld. De programma's zijn niet bedoeld als keurslijf, maar eerder als concentratiepunt voor clusters van bestaande en nieuwe onderzoeksthema's.

Het programma 'Movements, media, and markets' houdt zich bezig met het transnationale, dynamische, mediagenieke en soms ook commerciële (prosperity teaching!) karakter van religieuze expansie. Binnen dit programma zal ook de kunstzinnige verbeelding van religieuze motieven (bv. Jezus in de film, de literatuur en de beeldende kunst) een belangrijke plaats innemen.

De aandacht voor mondiale religieuze expansie deelt zij met het programma 'Religion and the public domain'. Dit programma richt zich op de wijze waarop religieuze tradities de publieke sfeer beschouwen en hoe zij daarbinnen handelen. Duidelijk is immers dat de privatisering van religie op haar retour is. Centrale thema's in dit programma zijn de interreligieuze dialoog, religie en conflict en de verhouding van kerk (moskee) en staat.

Het programma 'Religious dynamics' kijkt naar religieuze traditie- en identiteitsvorming door de eeuwen heen zowel binnen als ook tussen overleveringsgemeenschappen en poogt haar culturele en maatschappelijke impact in kaart te brengen. Ook de instrumenten tot traditie- en identiteitsvorming (heilige boeken, instituties, etc.) spelen in dit programma vanuit exegetische, historische, literaire en systematische invalshoeken een belangrijke rol.

Een vierde programma, getiteld 'Religion, worldview and reflection' richt zich vooral op religie en andere vormen van zingeving als een existentiële dimensie van de menselijke bestaansvorm. Centraal staat hier de vraag hoe verschillende vormen van zingeving zich vooral in de Westerse samenlevingen ontwikkelen. De thematische belangstelling gaat daarbij onder andere uit naar verschuivende vormen van transcendentie in filosofie, antropologie, theologie en kunst.

Ter nadere profilering van de programma's worden op korte termijn twee nieuwe leerstoelen ingesteld, een op het gebied van de Westerse islam en een op het gebied van nieuwe vormen van niet-institutionele spiritualiteit. Met datzelfde doel zijn er een aantal promotieplaatsen voor jonge onderzoekers gecreëerd, kunnen buitenlandse 'academic guests' hun sabbatical bij VISOR doorbrengen, etc.

Een platform voor oud en nieuw onderzoek

Het begrip interdisciplinariteit wordt soms snel gebruikt zonder dat duidelijk is welke lading het precies dekt. Interdisciplinariteit is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Juist op het gebied van het religieonderzoek heeft nogal wat verkokering plaats gevonden. Binnen VISOR zou dan ook al veel bereikt zijn wanneer verschillende vakgebieden zich op één thema richten. Daadwerkelijke samenwerking in de zin van uitwisseling van onderzoeksgegevens en gemeenschappelijke discussies over de te volgen methodes gaat al een stap verder en zal vele jaren van oefening en uitwisseling vergen. Toch vindt op kleine schaal soms ook nu al een verrassend intensieve vorm van samenwerking plaats. Te denken valt hier aan het onderzoek op het terrein van de migrantenkerken en de islam. Dat geldt ook voor het nog in de kinderschoenen staande onderzoek naar niet-traditionele en niet-institutionele vormen van spiritualiteit. Hierin kunnen antropologie, praktische theologie en godsdienstsociologie elkaar goed vinden. Men herkent elkaars onderzoeksvragen, gebruikt vaak dezelfde methoden en maakt deel uit van hetzelfde debat, ook al zullen soms op het gebied van de toepassing van de verworven kennis de wegen uiteengaan. Theologen zullen hun kennis immers voortgaans op een andere manier inzetten dan sociale wetenschappers en historici.

Religie aan de VU

Als een uit levensbeschouwelijke motieven opgerichte universiteit heeft het

Signalement

religieonderzoek aan de VU altijd een belangrijke plaats ingenomen. Dat geldt nog steeds. Het religieonderzoek is door het College van Bestuur tot een van de zwaartepunten van het universitaire onderzoeksbeleid verklaard. Die intentie heeft zich ook in concrete investeringen vertaald. Zoals elke universiteit ziet uiteraard ook de VU zich geconfronteerd met een breed uitdijend wetenschappelijk methodepluralisme. Van dat pluralisme is ook VISOR een weerspiegeling. Binnen VISOR zal getracht worden dit pluralisme niet alleen met de mond te belijden, maar ook concreet vorm te geven en vruchtbaar te maken. Feitelijk betekent dit dat bijvoorbeeld naast descriptieve methoden ook normatieve (naar waarden vragende) methoden voluit een plaats toebedeeld zullen krijgen en zich beiden tegenover elkaar zullen moeten verantwoorden. Aldus zal binnen VISOR hopelijk iets van het 'vrije' religieonderzoek dat de Vrije Universiteit vanaf haar oprichting in 1880 voor ogen stond, waargemaakt kunnen worden.

Dr. Peter Versteeg is cultureel antropoloog en projectcoördinator bij VISOR en sinds kort lid van de redactie van Theologisch Debat. Prof.dr.Martien Brinkman is hoogleraar interculturele theologie en (parttime) directeur van VISOR. Zie verder over VISOR: <http://www.visor.vu.nl>